

MARTS 2019 - NR. 122

ÅRSMØDE I HJØRRING. HUS I FAABORG SOM
PILOTPROJEKT. PRÆSTEGÅRDE I FYNES STIFT.

LANDSFORENINGEN FOR BYGNINGS- OG LANDSKABSKULTUR

by &
land

HERREGÅRDEN ODDEN EFTER 12 ÅRS RESTAURERING

Af Troels Andersen, kunsthistoriker, medlem af bestyrelsen for fonden Victor Petersens Willumsen-Samling

Med de mange hundrede herregårde, som Danmark kan byde på, kan det ikke undgås, at nogle er mere ukendte end andre. Det gjaldt vel også i mange år den allerede i 1918 fredede Odden Hovedgård, som gemmer sig deroppe nordøst for Hjørring. I de senere år er stedet dog blevet kendt i videre kredse, fordi den gamle hovedbygning er blevet fast ramme for udstilling af værker af den store danske kunstner J. F. Willumsen (død 1958). Der skete nemlig det for nu over fyrre år siden, at Oddens daværende ejer, Victor Petersen (død 2002), åbnede sin store samling af J. F. Willumsens værker for offentligheden i hovedbygningen. I 1992 overdrog han og hans hustru Kirsten ejendommen til den fond, der i dag ejer både samling og bygninger.

Fonden Victor Petersens Willumsen-samling var og er uden kapital. Odden var ikke i god stand, og den fornødne, gennemgribende restaurering kunne derfor synes en håbløs opgave. Men siden 2006 er det lykkedes, takket være generøs støtte fra Louis-Hansens Fond, A.P. Møllers Fond, Augustinus Fonden, Kulturstyrelsen, LAG med flere, at bringe de fredede bygninger i en sådan stand, at dens bevaring nu er sikret mange år frem i tiden. Odden er dermed blevet et værdigt, blivende hjemsted for den store Willumsen-samling.

Det 15.-18. århundrede

De sidste tolv års restaurering har givet os ny viden om Oddens historie. Desuden har en grundig gennemgang af litteraturen om Odden, foretaget af lektor Fritz Tandrup (ms 2014), aflivet myter og senere overleveringer. I ældre publikationer, som for eksempel i Salmonsens leksikon og Traps 2. og 3. udgaver, kan man læse, at Odden findes nævnt i et dokument fra 1377. Dokumentet kendes imidlertid kun fra en brevregistrant og omhandlede snarere et område ved Skanderborg. Den første sikre omtale af Odden er således fra 1454, hvor Oluf Lunge skriver sig til Odden.

Bygningshistoriske undersøgelser af Vilhelm Lorenzen (1921), Hans Henrik Engquist (undersøgelser 1952, publiceret 1994) og Vilhelm la Cour (1963) viser trods uenigheder, at de ældste bevarede dele af Odden stammer fra 1500-tallet. Det drejer sig om to isolerede stenhuse i to stokværk, der senere blev sammenbygget i en skæv vinkel. Der er træk i denne ældste del af herregården, som har stor lighed med den ældste fløj af herregården Salling

Østergård (beskrevet af Hans Henrik Engquist i 1993). Lighederne er så påfaldende, at der måske kan være tale om den samme bygmester.

Begge huse på Odden havde en kælderetage, hvoraf kun østfløjens er bevaret. Her ses stadig rester af en stor ovn opbygget af kampesten. Mod vest lå i hvert fald i det 18. århundrede en lav fløj i bindingsværk og mod syd opførtes midt i 1600-tallet et stenhuse i to stokværk. Vestfløjen brændte i 1763 og nordfløjen blev nedbrudt, formentlig omkring 1840. Samtidig fjernedes de oprindelige, sengotiske kamtakkede gavle på de to ældste fløje.

Der kendes ingen afbildninger af Odden ældre end F. Richardts overmåde præcise akvarel fra juli 1846 (se side 6), der dannede grundlag for hans tre senere malerier og den litografiske gengivelse af Odden i værket "Danske Herregaarde" (1859). En sammenligning mellem akvarellen og de daterede malerier viser, at der mellem 1846 og 1855 i forlængelse af østfløjen mod nord blev opført en lille tilbygning til folkeholdet. På litografiet i "Danske Herregaarde" er denne tilbygning så at sige igen skrælet af, og i stedet vises de oprindelige vinduesåbninger og en "hemmelighed" i gavlen.

Ved de nu afsluttede restaureringsarbejder blev der i den ældste del af sydfløjen mod vest foretaget en prøvegrovning for at fastslå niveauet af den kælder, hvortil resterne af en nedgang stadig er synlige i ydermuren ind mod gårdspladsen. Det viste sig, at det oprindelige lergulv lå cirka 80-90 cm under gårdspladsens niveau, ganske som oprindeligt formodet af Hans Henrik Engquist. Gulvet udgjordes af den oprindelige leraflejring og viste stadig spor af vegetation.

Dette bekræfter Fritz Tandrup's synspunkt, at Odden er anlagt direkte på den oprindelige glaciale lerbanke og ikke på en kunstigt opkastet borgbanke. Den blotlagte del af fundamentet bestod af mindre sten ind mod bygningens indre, fastholdt af større sten ud mod gårdspladsen.

Herregården Odden præsenterer sig næppe bedre end på en forårsdag som denne, hvor vorteroden farver græstæppet gult på det middelalderlige voldanlæg. Den toetages bygning udgør den vinkelformede hovedbygningens sydfløj, opført cirka 1550. Den lave længe mod vest er ikke ældre end fra sidst i 1800-årene, da den erstattede en ældre (jævnfør billedet på side 6). Foto stillet til rådighed af Troels Andersen.

Ferdinand Richardt, der omkring midten af 1800-tallet rejste land og rige rundt for at afbilde de danske herregårde, begik en sommerdag i 1846 denne akvarel af Odden, set fra nordvest. Her ser vi den vinkelbyggede hovedbygning med en vestfløj i bindingsværk. I forgrunden ses den oprindelige møllesø, der blev tørlagt ved dræning i begyndelsen af det 20. århundrede, men genetableret i 2017. Billedet tilhører Fonden Victor Petersens Willumsen-Samling.

sen, og var således af ældre konstruktion end fundamentet i den østlige del af sydfløjen.

Ved udgravningen inde i bygningen fandtes et brandlag, der også kunne konstateres i forbindelse med en omlægning af gårdspladsens brolægning i 2015. Det stammer formentlig fra vestfløjens brand i 1763, der var så voldsom, at ejerens søn og huslæreren indebrændte. Vestfløjen har dengang med stor sandsynlighed ligget i forbandt med sydfløjen og med adgang til og fra denne gennem en dør. Endnu i slutningen af 1980'erne var døren synlig fra gårdspladsen, men blændet. Ved genopførelsen efter branden valgte man at trække vestfløjen tilbage, så der ikke blev bygget på brandtomten, måske for at undgå en gentagelse af katastrofen.

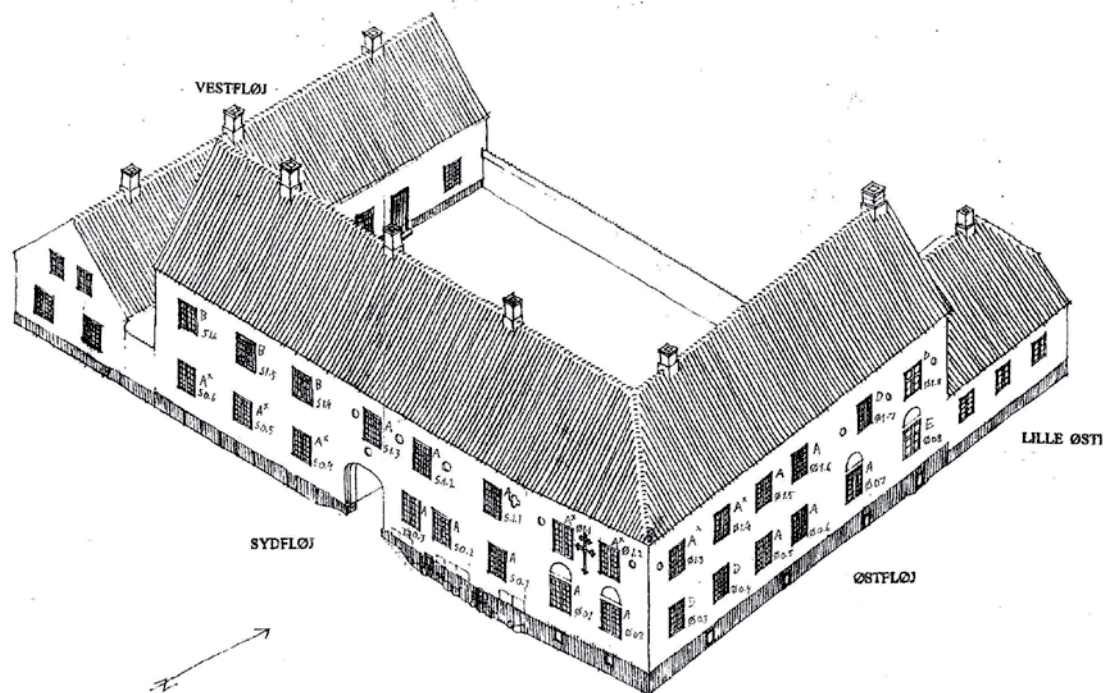
Hvor omfattende skaderne på sydfløjen har været, er uvist. Engquist formodede, at en del af den i 1700-tallet i længere tid havde stået uden tag, og konstaterede, at der var sket en forhøjelse på cirka en meter af denne del af bygningen. Et tydeligt bevis herfor fremkom under restaureringen af førstesalen, da man i 2008 opdagede spor af en kalkmaleridekoration (se side 8). Oven over den var der opstallet mursten på højkant i en meters højde, og bag dem var der udfyldt med forskelligt materiale.

En mursten med en rest af kalkmaleridekorationen blev fundet i stueetagen, hvor den lå blandt andet affald under gulvbrædderne og derfor havde bevaret sine farver.

Kalkmaleridekorationen var oprindelig en frise, der forløb umiddelbart under rummets loft. Den kan dateres til perioden 1520 til 1540, blandt andet ved sammenligning med den ældste bevarede, sydvestlige del af dekorationen i Sæby Kirkes sydkapel. De tolv meter lange, gennemgående gulvplanker, der danner gulv på første sal og loft i stueetagen, viser, at førstesalen oprindelig var ét stort rum.

Etageinddelingen i denne del af sydfløjen frembyder stadig uløste spørgsmål. Øverste etages oprindelige loftshøjde lader sig fastslå ud fra kalkmaleriets placering. Hvis der, som i østfløjen, har været to etager og kælder allerede inden forhøjelsen af bygningen, må kælderetagen have været uden lysindfald og meget lavloftet, men selv da vil også mellemetagen have haft en begrænset loftshøjde. Et spor i løsningen af denne gåde kunne være den gennemgående linie, der ses i murværket ind mod gårdspladsen. Men den kan lige så vel være afsat ved en delvis omringning af ydervæggen.

Et andet problem er tidspunktet for sammenbygningen

På denne isometriske gengivelse af Odden ses alle de nuværende bygninger. Den lave bygning i forlængelse af østfløjen blev bygget omkring 1850 til brug for gårdens folkehold. Den åbning i komplekset, der er mod nord, har ikke altid været der, men skyldes at en formentlig meget gammel nordfløj blev nedrevet i første halvdel af 1800-tallet uden at blive erstattet af nyt. Illustration stillet til rådighed af Troels Andersen.

af de to fløje. I ydermuren mod syd ses det store patriarkalkors. Den mur, hvorpå det er indmuret, er opført af nyere og mindre sten, og ved restaureringen af rummene i stueetagen i 2016 kunne vi konstatere, at væggen mellem den såkaldte gyldenlæderstue og det tilstødende rum er en gammel ydermur, cirka 90 centimeter tyk og opført af sten af langt større dimensioner. Der var derfor heller ikke forbandt mellem denne mur og den senere opførte ydermur mod syd med korset, mellemrummet mellem dem var simpelt hen udfyldt med ler. Det kan således se ud til, at sydfløjen, som den fremtræder i dag, er resultatet af hele tre byggefaser. Korset, hvis fremtrædende placering og betydning stadig er uforklaret, må derfor med sikkerhed stamme fra efter reformationen, hvor Mygdal Kirke tilfaldt Odden.

Det 19.-20. århundrede

Den nuværende inddeling af hovedbygningens 1. etage i mindre rum med adgang fra en korridor langs gårdsiden kan ud fra gerichter og døre tentativt dateres til 1. halvdel af det 18. århundrede. Samtidig blev den markante trappe, der forbinder etagerne og fører op til loftet, formentlig etableret.

Portrummet i sydfløjen havde tidligere en lidt stør-

re højde. Den oprindelige cirka 90 centimeter brede ydermur mod vest er stadig markeret i brolægningen. Den blev nedbrudt og erstattet af en enkelt bindingsværksmur. Herved blev der plads såvel i højden som i bredden til hest og vogn samt til udstigning. Fra portrummet førte en dobbeltdør mod øst ind til sydfløjens beboelse. Hvornår denne dør blev etableret, er uvist. På F. Richardts akvarel kan man se, at der var adgang til østfløjen fra gårdsiden gennem en smallere dør. Hertil flyttedes, formentlig i 1935, døren fra portrummet.

Ved siden af den nu tilmurede dobbeltdør i portrummet er der en niche og tydelige spor i murværket af en enkeltdør ind til den gang, der stadig hedder tyendegangen. Fra tyendegangen var der adgang gennem en dobbeltdør ind til det rum, der i dag kaldes "gyldenlæderstuen".

I løbet af 1800-tallet blev underetagen i østfløjen indrettet til mejeribrug efter holstensk mønster. Mælkejungerne blev læsset af i porten, bragt ind ad en senere tilmuret dør midt på væggen og tømt ud i store kar, placeret på det forsænkede gulv, der var omhyggeligt lagt og fuget med røde mursten. Her stod karrene, til fløden kunne skummes af og kærnes i et forsænket rum i vest-

Ved den gennemgribende restaurering af Oddens hovedbygning i 2007-2009 fandt man på en væg på førstesalen i sydfløjen rester af en kalkmaleridekoration fra cirka 1520-1540. Oprindeligt løb dekorationen hele vejen rundt i det dengang 12 meter lange rum som en frise lige under loftet. Foto stillet til rådighed af Troels Andersen.

fløjens nordlige ende. De rengjorte junger blev opstillet nær porten til afhentning, som det ses på et foto fra omkring 1900. Endnu på Hans Henrik Engquists opmålings-tegning fra 1952 er hele underetagen vist som ét stort sammenhængende rum.

Siden ombyggedes underetagen til lavloftede værelser, hvorunder der etableredes en krybekælder ned mod murstensgulvet. Adgangen til de enkelte rum måtte på grund af niveauforskellene ske via murede trapper fra den korridor, der i lighed med overetagens blev etableret ud mod gårdspladsen. I 1980'erne installeredes et toilet for enden af korridoren. I 2016-17 sløjfedes krybekælderen, der var årsag til et dårligt indeklima, og gulvniveauet sænkedes, de indvendige trapper kunne sløjfes, og rummene med de oprindelige vinduesnicher fik igen deres fulde højde. Samtidig blev der brandisoleret mellem etagerne.

I den gamle østfløj var der på førstesal samtidig med indretningen af værelserne etableret bade- og toiletfaciliteter. Ved restaureringen fjernedes disse, så rummet igen fremtræder i dets oprindelige proportioner, ligesom man kan se en oprindelig, men blændet vinduesniche og spor af den kamin og skorsten, der var ført igennem fra kampestensovn i kælderetagen. På grundlag af iagtta-

gelserne under restaureringen tegnede arkitekt Erik Einar Holm, der var sagkyndig under hele forløbet, en rekonstruktion af det store rum på cirka 12 x 7,5 meter, der udgjorde den oprindelige førstesal, og hvortil der, som foreslået af Hans Henrik Engquist, må have været adgang ad en udvendig trappe.

I dag er de usædvanligt svære loftsbjælker i køkkenet i østfløjen, med deres spor af naglehuller fra tidligere anvendelse, sammen med det restaurerede kalkmalerifragment og kælderens store stenovn, nok de eneste synlige dele af det ældste Odden. Vi håber ved hjælp af en dendrokronologisk undersøgelse af bjælkerne i østfløjen at få ny viden om Oddens bygningshistorie.

Restaureringerne blev fra 1986 forestået af arkitekt Erik Einar Holm (død 2018), og fra 2016 af arkitekt Jørgen Toft Jensen.

Læs mere om herregården, samlingen, omvisninger, arrangementer og meget mere på jwillumsenodden.dk.

Søndag den 5. maj klokken 13 og 15 er der gratis omvisning med fokus på bygningernes historie for alle interesserede. Arrangør: FBL-Hjørring Se mere på www.fblhjoeerring.dk.